

ЖАНР РАМАНАЎ-КАЗАК ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ І ДАРОСЛЫХ
У ТВОРЧАСЦІ ПЯТРА ВАСЮЧЭНКИ

Адным з самых цікавых момантаў у гісторыі беларускай літаратуры, несумненна, з’яўляецца час станаўлення Новай літаратурнай сітуацыі, які практычна супадае з часам існавання таварыства маладых літаратараў “Тутэйшыя”. Адным з актыўных сяброў гэтага творчага аб’яднання быў літаратуразнаўца, крытык, драматург і казачнік Пятро Васючэнка, які адказваў у “Тутэйшых” за дзіцячую літаратуру.

Таварыства маладых літаратараў не проста з’явілася на хвалі нацыянальнага адраджэння, яно стала яго «дэміургам» – адсюль і пэўная «раскіданасць» у інтэрэсах яго чальцоў, якія спрабавалі сябе, здаецца, ва ўсіх магчымых жанрах літаратуры. Як кожны ўдзельнік Адраджэння васьмідзясятых, Васючэнка выкарыстоўваў кожную магчымасць, любы жанравы рэсурс, каб данесці да чытача маральныя і эстэтычныя каштоўнасці новага часу.

Васючэнка пачынаў як прэзаік (кнігі апавяданняў «Белы мурашнік», 1993; «Прыгоды аднаго губашлёпа», 1998), але сёння не заангажаванаму чытачу ён больш вядомы як казачнік і аўтар драматургічных твораў для дзяцей (зборнік «Маленькі збраяносец», 2000). У 2003 годзе Тэатрам юнага глядача была пастаўлена яго п’еса «Рыцар Сонца», якая сталася першым нацыянальным беларускім мюзіклам. Вялікую папулярнасць у дзяцей і іх бацькоў мела казка “Каляровая затока” і вершаваны бестыяры “Піраміда Ліннея” (2008). Аднак найбольшую вядомасць усё ж прынеслі Васючэнку кнігі “Прыгоды паноў Кубліцкага і Заблоцкага” (1997) і “Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі” (2003). На іх вырасла не адно пакаленне чытачоў. Калі ў 2018 годзе з’явіўся раман-казка “Дзівоснае лета Кубліцкага ды Заблоцкага”, то адразу было зразумела, што кніга адрасавана тым чытачам першых кніг, якія ўжо выраслі і займелі сваіх дзяцей, але засталіся вернымі ў сваёй любові да дзіўных паноў, у якіх многім даследчыкам бачацца два рэальных прататыпа, а менавіта сам аўтар і яго калега, літаратуразнаўца і драматург Сяргей Кавалёў.

Варта адзначыць, што за гэты час гісторыя пра Кубліцкага ды Заблоцкага відазмянілася. І не толькі таму, што яна стала паўнаўтасным раманам, з перадмовай, паслямовай, шаснаццаццю праявамі, слоўнікам і мноствам устаўных

прытчаў. Змянілася агульная танальнасць – казка стала больш філасафічнай, містычнай і месцамі вусцішнай. Калі першыя два творы з гэтага цыкла абпіраліся на традыцыю вуснай народнай творчасці і батлейку, то ў рамане шмат ад літаратурнай казкі і, у першую чаргу, ад кэралаўскай “Алісы”. І нават вершаваная ўстаўка з “Дзівоснага лета” – гэта не толькі згадка пра васючэнкаўскую “Пірамідку Ліннея”, але і напамін пра абсурдысцкія вершыкі, якія мы сустракалі ў Льюіса Кэрала.

Напрыклад, у Васючэнка ў рамане свой, а не кэралаўскі Трытон – абсалютна новы персанаж другога плану, з асобна выдзеленым абсурдысцкім вершам і аквапаркам замест акварыума: “... Дасягнуўшы да трох тон, // Закупіў трытон бетон, // Узваліў бетон на карк, // І паставіў аквапарк” [1, с. 36].

Але самае заўважнае ў новай кнізе пра паноў – змяніліся галоўныя героі. Для тых, хто не знаёмы з персанажамі папярэдніх кніг, аўтар напісаў “Перадмову”, у якой нагадвае, што Кубліцкі ды Заблоцкі «праелі, прапілі, прагулялі ўсю сваю гаспадарку, пасля сеялі рэпу, наседжвалі яйка з-пад Куры-Шчабяттуры, змагаліся з Цмокам паганым, хадзілі на вайну з каралём Гарбузом, стралялі са стрэльбы па прусаках ды мелі іншыя прыемныя забаўлянкі, праз якія заўжды траплялі ў розныя непрыемныя гісторыі ды гуза сабе на лоб зараблялі» [1, с. 2].

Легендарная служанка паноў дзеўка Дрыпа, якую чытачы першых кніг любілі за лёгкі нораў не менш галоўных герояў, не толькі выйшла замуж за акцёра вандроўнага тэатра, але і нарадзіла сыночка Максіміліяна, прыгледзец за якім і трэба будзе панам, пакуль бацькі будуць на гастролях. Здавалася б, усё павінна быць даволі прадказальна, накшталт «Вакацыяў у Прастаквашына», толькі з беларускім каларытам, але не.

Раман не пра летнія вакацыі. І не пра дапытлівага хлопчыка Макса, які, па словах аўтара, любіць “усё жывое, што поўзае, плавае, бегае, лётае, рыецца, толькі гэта не танкі, не самаходы, не самалёты, не падводныя чоўны і не экскаватары” [1, с. 29]. Першыя главы кнігі “Дзівоснае лета” прысвечаны яго прыезду, больш за тое, нават меню першага абеду абмяркоўваецца ў падрабязнасцях. Так што чаканне таго, што менавіта Максіміліян-малодшы стане ў цэнтры апавядання, з’яўляецца цалкам натуральным. Але дзіўным чынам апавяданне выраўляе (не без дапамогі чароўнага Зорнага ровара) да галоўных герояў – Кубліцкага ды Заблоцкага, якія, як ужо адзначалася, “паразумнелі”, задумаліся пра сэнс жыцця, сталі спрачацца пра форму Зямлі і бачыць дзіўныя сны-прадказанні. І нават адправіліся ў падарожжа, бо якая казка без падарожжаў, выпрабаванняў, пачвараў і дзіўных выратаванняў?

І як у любой казцы, трапляюцца ім насустрач дзіўныя стварэнні і персанажы. “Спадар Жаўтуха”, страшны на выгляд карэспандэнт газеты “Гепатыт”. “Піліп з Канапель”, які раздае парады. “Пані Пясяцкая”, у краіне якой няма часу. І іх паводзіны, і іх манеры, і знешні выгляд – усё гэта зноў прымушае ўспомніць цалкам дарослую і эстэтычна-вывераную “Алісу ў Краіне цудаў” з яе шарадамі і загадкамі, разлічанымі на дарослых. Аднак і алузіі на дарослыя паказкі (“Кампанія не надта велька, але бардзо пажондна” з вуснаў маленькага Дрыпянткі), і прыпеўкі (пра тое, што “прыплыло з Кукуева”) у рамане Васючэнка таксама, відавочна, разлічаныя не на дзіцячую аўдыторыю.

Самыя смешныя гісторыі ў кнізе звязаныя з цалкам недзіцячымі тэмамі. Напрыклад, гэта эпізоды з дзяўчатамі ва ўзросце – Акуляй, Цыпорай і Тэкляй,

якія гатовыя на ўсё ў пошуках жаніхоў. “Рэпная тэорыя”, якую нібыта піша пан Кубліцкі, прыдуманая і ўведзеная аўтарам у раман відавочна ў разліку не на малых, а на дарослых, прычым дарослых са спецыфічным пачуццём гумару. Ім яна сапраўды здасца калі не смешнай, то пацешнай, так як уяўляе сабой пародыю на навукападобныя тэксты, якіх сёння шмат у розных сферах жыцця. Класічнае «прасцей паранай рэпы» ў такіх тэкстах ператвараецца ў псеўданавуковую лухту, накіраванае «Вырошчванне рэпы ўяўляе сабой працэс, адзначаны рыгіднасцю, у выніку якога манада ўпадае ў стан канстантнай фрустрацыі і паводле неабходнасці займае іманентную пазіцыю ў дачыненні да экзістэнцыйнага выбару, і разам з тым вольныя пекла ўсякага геданізму» [1, с. 21].

Дарэчы, нічога дзіўнага ў такім парадыйным пасажы няма, бо, як мы ведаем, аўтар – вядомы вучоны-літаратуразнаўца. Прыведзеная вышэй цытата ў нейкім сэнсе іронія над самім сабой і сваёй прафесіяй. У канцы кнігі “Дзівоснае лета паноў Кубліцкага ды Заблоцкага” ёсць невялікі слоўнічак, дзе перакладаюцца беларускія словы, якія выйшлі з ужытку (накіраванае *дыярыюша* або *атраманта*, або словы, якія імітуюць вымаўленне на трасянцы (накіраванае *Мерыкі* і *ціатра*).

Гэты слоўнік можна было б пашырыць для карысці дзяцей і дарослых. Таму што не кожны дарослы, нават вельмі-вельмі разумны, адкажа на пытанне, што такое “цабстрык”. Або што такое “гамэрня”. Ці хто такі “бабздыр”. І што гэта значыць – “шныпарыць”? Больш за тое, калі гэты дарослы, напрыклад, не гараджанін, не батанік і не філолаг, то ён цалкам можа і не ведаць, што за расліны хаваюцца за элементарнымі беларускімі назвамі. І тут таксама бачыцца паралель з кэралаўскай “Алісай”, якая, як вядома, мела яшчэ і адукацыйнае значэнне.

Цалкам у духу Кэрала Васючэнка выпускае на старонкі рамана-казкі антрапамарфічных істотаў з пацешнымі назвамі. Напрыклад: “Жук-і-Жаба, Алень-Цюлень, Чарапах-Конь, Заяц-Воўк, Курань-Сараканожка, Раскаскарпіен, Цмок дзевяцігалоўны, Пчала-Мядзведзь”. Па-кэралаўску нечакана глядзяцца і слэнгавыя слоўцы, якія незвычайнымі анахранізмамі здаюцца сярод сакавітых, каларытных слоў беларускай мовы, што яшчэ раз даказвае, што Васючэнка быў бліскучы стыліст і вялікі аматар злучаць незлучальнае.

Як вядома, птушка Дадо, якую Аліса сустракае на беразе побач з Морам слёз, з’яўляецца адлюстраваннем самога Кэрала. Калі пісьменнік заікаўся, ён прамаўляў сваё імя як “до-до-Доджсон”. Кэралаўскае арляня Эд адзначае, што Дадо кажа “не па-чалавечы”: яго прамова перагружаная навуковымі тэрмінамі. Гэтак жа і ў “Рэпнай тэорыі” пана Кубліцкага мы бачым парадыйную перагружанасць тэрмінамі, хоць і заканчваецца гэты псеўданавуковы трактат проста і разам з тым глыбокай думкай: “Галоўнае што? Галоўнае, каб чалавек быў на сваім месцы. Там, дзе яму лепей” [1, с. 21]. Неверагодна, але аўтар ужо ўкладаў яе ў вусны другога свайго героя, Геракла, у якім таксама вельмі многа рысаў, у якіх пазнаецца сам аўтар Пятро Васючэнка.

Гаворка ідзе пра “Дванаццаць подзвігаў Геракла” – раман-бурлеск, які выйшаў у 2013 годзе. Што цікава, аўтар так і вызначае жанр свайго твора ў прадмове, калі тлумачыць свой выбар наступным чынам: “У ХХІ стагоддзі мне захацелася напісаць кнігу пра тых часы, калі чалавек быў дзіцём, і чалавецтва палягала ў стане дзяцінства, і гэтым дзіцячым садком кіравалі выхавацелі – усемагутныя і ўсёведныя алімпійскія багі” [2, с. 3].

Сапраўды, няма лепшых выхавацеляў за алімпійскіх багоў! Нездарма ж менавіта антычная літаратура стала тым падмуркам, на якім вырасла класічная

адукацыя. Створаная Васючэнкам “новая версія прыгодаў Геракла”, з аднаго боку, мае на мэце адукоўваць і настаўляць, з другога – іранічна, весела і дынамічна распавядаць пра “авантуры, метамарфозы і паядынкі”.

Аднак мэта – мэтай, але істотнай з’яўляецца не задума, а рэалізацыя. Нягледзячы на знаёмы з дзяцінства сюжэт, аўтар здолеў утрымаць увагу да апошняга, хоць, здавалася б, наданне свежасці класіцы – задача абсалютна непад’ёмная. Чаму гэта ўдалося?

- Ну, перш за ўсё, таму што пісьменнік яўна асацыюе сябе з галоўным героем. У створаным Васючэнкам вобразе сапраўды добра пазнаецца ён сам, “тынэйджар паводле сваёй імпульсіўнай, найўнай, запытальнай натуры, але ўжо дарослы чалавек сваім цэлам” [2, с. 5]. Гэтае вызначэнне – дарослае цела, душой падлетак – вандруе з адной часткі ў другую і, відавочна, вельмі важнае для пісьменніка. Падобна Гераклу ён спрабуе адказаць сабе на пытанне: што кіруе светам? (Гэтае ж пытанне пазней будзе задаваць і пан Кубліцкі ў “Незвычайным леце”).

Васючэнкаўскі Геракл штотараз знаходзіць новы адказ. Іншым разам яму здаецца, што сэнсу ў жыцця няма, і тады яго Геракл сцвярджае, што ўсё, што робіцца, – не болей за “капрызы багоў”. Другім разам ён лічыць, што ва ўсім вінаватыя капрызны жанчын. Але бываюць і рэдкія моманты зацішша ці перамогі, і тады аўтар і герой згаджаюцца ў тым, што светам кіруюць любоў, міласэрнасць і літасць.

Цікава, што Васючэнка змог не проста думаць, як Герой (у дадзеным выпадку ёсць усе падставы пісаць гэтае слова з вялікай літары), але ён здолеў бачыць, як Герой. Апісанні боек і баёў у кнізе абсалютна фантастычныя, ясныя ў падрабязнасцях, дэталях і фізіялагічных адчуваннях. Ён апісвае рэчы і з’явы, у якіх у прынцыпе не можа быць пацверджання чалавечым вопытам. Уявіць сабе бойку з нямейскім львом ці лярнейскай гідрай у дэталях, не прапускаючы моманты ад пачатку да перамогі, – гэта не прасцей, чым паглядзець на Зямлю з космасу, як рабіў тое пан Кубліцкі ў кампаніі са сваім Зорным роварам.

Праўдападабенства ў рамане “Дванаццаць подзвігаў Геракла” ствараецца не толькі вялікай колькасцю дэталю кшталту рознакаляровага вока гідры ці дзюбы мёртвага жалезнага птаха. Адчуванне сапраўднасці дае здольнасць апісваць падзеі з розных ракурсаў адначасова. Васючэнка дэманструе ўменне думаць, як гідра, думаць, як антычны бог, думаць, як сведка падзей. Дарэчы, гэта несумненняя ўдача кнігі – вобразы сведкаў падзей. Гэта не толькі вядомы па міфах сваяк Геракла Іялай, адказны за “навуковую частку” подзвігаў, але і два казапасы і фінікійскі гандляр, якія ўвасабляюць у кнізе беларускі менталітэт.

Менавіта з імі звязаны самыя смешныя і разам з тым самыя трагічныя моманты аповеду пра прыгоды Геракла. Абсалютна беспрынцыпныя казапасы і гандляр перасоўваюцца па свеце, кіруючыся толькі тым, каб патрапіць, дзе трава зелянейшая ды грошай паболей. Нягледзячы на знаёмства з Героем і ўсведамленне яго моцы, адвагі і высакароднасці, яны ў любы момант здатныя прадаць яго з трыбухамі, каб адвесці ад сябе ўвагу.

Так, у эпізодзе з паляваннем на кірэнейскую лань казапасы, нягледзячы на тое, што ўжо не аднойчы былі абавязаныя Гераклу жыццём, без ценю сумневу “здаюць” яго Артэмідзе: *Злітуйся, багіня! Гэта ўсё чужаземец! Крадзе чужых казлоў, паганіць святыні, блюзнерыць!* [2, с. 35]. Пры гэтым кожнага разу пад выглядам змагання за святыні, ідэалы і традыцыі яны ўхітраюцца праводзіць

свае прыземленыя, утылітарныя зацікаўленасці, вельмі далёкія ад памкненняў схільнага да рэфлексій Геракла. І хоць часам яны дапамагаюць герою то блінцом, то дойкай шалёных кароў, давяраць ім – як і купляцца на словы гнуснага цара Эўрысфея, не варта. Ані ўдзячнасці, ані захаплення, ані падтрымкі, затое колькі хочаш крыўдаў, подласцяў, змоў – ну чым не сучасная Беларусь?

Гэты момант “пазнавання” беларускіх рэалій на тле Старажытнай Грэцыі – яшчэ адна грань трагікамічнага ў творы Васючэнкі, якая падказвае, што твор адрасаваны ў першую чаргу дарослым.

Вось на галоўнай плошчы Феміскіры збіраюцца старшыні – “пажылыя амазонкі, даволі агрэсіўныя бабулі”. Як заўважае аўтар, “асобныя з іх зусім здзяцінелі, але іх шанавалі за сталы век і былыя подзвігі”, але “так ужо было заведзена ў краіне амазонак: да голасу бабулек прыслухоўваліся” [2, с. 110].

А вось іпадром у Абдэры, дзе гледачы, на заклік мясцовага цара, з гатоўнасцю скандуюць: “Фракія для фракійцаў! Фракія для фракійцаў!”

Кожны ўдзельнік такога нікчэмнага форуму лічыць сябе не проста правым, але і найсправядлівейшым суддзём, які дзейнічае не на загад і па волі цара, бога ці проста маніпулятара-падбухторшчыка, а выключна па сваім уласным выбары! Разам з тым паралелі з сучаснасцю ў Васючэнкі абсалютна не лабавыя, ён умудраецца заставацца цалкам у межах стылістыкі міфа.

Так, звяртаючыся да Героя, жрэц Апалона кажа: *Барацьба працягваецца, Геракл. Тыфон ды Яхідна, адроддзі Геі, па-ранейшаму спараджаюць пачвараў, а насельнікі нябёсаў бесклапотна смактуюць нектар ды амброзію на Алімпі. Ахвярамі пачвараў становяцца людзі, іх занадта мала, каб супрацьстаяць пачва-рам. А гэтых столькі напладзілася апошнім часам! Агнядышачы Тыфон. Тытаны. І гэтая агідная Яхідна са сваімі мяшанцамі... Але, Геракл, поўзаюць у свеце і больш вучцішныя стварэнні. Гэта і ёсць тыя самыя “чарвякі земляныя”, з якімі, ты, Геракл, будзеш дужацца* [2, с. 16–17].

Гэтыя “чарвякі земляныя”, як і “ружовы туман”, і многія іншыя коды пазнейшага часу, – даніна постмадэрнавай гульні, але, насамрэч, гульня гэта ў Васючэнкі выглядае не самамэтай, а толькі лёгкай стылістычнай аздобай для ўзмацнення камізму.

Пры ўсёй лёгкасці чытання (раман на дзіва дынамічны!) цяжка не заўважыць рацыяналізм творчага метаду пісьменніка. Калі ў тэксце з’явіўся адметны вобраз – чытач можа быць упэўнены, што ён, як тое ружжо на сцяне, абавязкова стрэліць. Так, на пачатку кнігі ёсць дзіўная метафара, якой пісьменнік апісваў Парнас. “... вяршыня яго заўсёды хавалася ў белым, бы казінае малако, покрыве аблокаў” [2, с. 8]. Метафара здавалася празмерна ўдакладненай, бо ў рэшце рэшт якая сучасніку справа да адценняў малака? Аднак аўтар здолеў пабудаваць на колеры малака цэлы сюжэт.

Такія ланцужкі яднаюць усю кнігу “Дванаццаць подзвігаў Геракла”, якая, пры ўсёй сваёй бурлескнасці, з’яўляецца вельмі цэльнай, збалансаванай і мае вельмі акрэслены мэсідж да чытачоў усіх узростаў. Напэўна, яго можна акрэсліць так: “Не важна, які ты. Галоўнае, каб ты быў на сваім месцы”. Гэты дэвіз Пятро Васючэнка цалкам рэалізаваў у сваім асабістым і творчым жыцці.

ЛІТАРАТУРА

1. *Васючэнка, П.* Дзівоснае лета паноў Кубліцкага ды Заблоцкага / П. Васючэнка ; іл. К. Баранавай. – Мінск : Кнігазбор, 2018. – 104 с.
2. *Васючэнка, П.* Дванаццаць подзвігаў Геракла / П. Васючэнка. – Мінск : Галіяфы, 2013. – 152 с.